

A nemzetközi jog és a nagyhatalmi érdekek összecsapása Nyugat-Szaharában

István Harkai¹

Bevezetés

A Szahara nyugati szegletének, Spanyol-Szaharának, majd később Nyugat-Szaharának nevezett terület vizsgálata során e sorok írója korábban már több kísérletet tett arra, hogy bemutassa a térség és lakóinak, a saharávi népnek történetét, a kialakult konfliktus gyökereit, a konfliktusban részes feleket és a vonatkozó humanitárius és hadi jogi alapvetéseket, az emberi jogi visszaéléseket és az algériai menekülttáborok helyzetét.² Bemutatta azt is, hogy az *uti possidetis*-elv érvényesülése hogyan hatott Afrika országainak kapcsolatrendszerére, békéjére, illetve tárgyalta, hogy Nyugat-Szaharában az ENSZ miként próbálta meg a soha meg nem tartott függetlenségi népszavazást tető alá hozni a *MINURSO* keretében.³ A helyzet az Atlanti-óceán keleti medencéjének eldugott szegletében továbbra sem rendezett, egy befagyott konfliktus alakult ki. Miközben Marokkó továbbra is megszállás alatt tartja Nyugat-Szahara jelentős részét, komoly veszély fenyeget, hogy az ország nélküli nemzet, főként pedig annak fegyveres része, a Polisario front esetleg radikalizálódhat.⁴

Jelen tanulmány tanulmány egy időskálát felvázolva igyekszik bemutatni, hogy a nyugat-szaharai események hol találkoztak a főként nyugati dominanciájú nemzetközi jogi normákkal, illetve mi az oka annak, hogy ezeket a normákat a nemzetközi közösség újra és újra, eltérő mércével tölti ki tartalommal.

1. A *Siyar* és a modern nemzetközi jog kollíziója

1960-ban az ENSZ Közgyűlése elfogadta az 1514. (XV) számú határozatot, amely *A gyarmati országoknak és népeknek nyújtandó függetlenségről szóló nyilatkozat* volt. E dokumentum kimondta, hogy a gyarmati rendszert mielőbb és feltétel nélkül meg kell szüntetni.⁵ 1963-ban az ENSZ Közgyűlése Nyugat-Szaharát önkormányzatisággal nem rendelkező területnek nyilvánította.⁶ E megállapítás helytálló volt, hiszen a tartomány 1884-től spanyol gyarmatként létezett. 1973-ban a függetlenségért síkra szálló diákok létrehozták a Polisario Frontot, amely a saharávi népet képviselte.⁷

1966-ban az ENSZ Közgyűlése határozatban kötelezte Spanyolországot arra, hogy mint a gyarmatot igazgató hatalom, tegyen lépéseket az önrendelkezési jogról dönteni hivatott referendum megszervezésére. Mivel a szomszédos Marokkó és Mauritánia fegyveres beavatkozás lehetőségét helyezte kilátásba egy esetleges függetlenedés esetére, ezért az ENSZ arra kérte Spanyolországot, hogy halassa el a népszavazást, ameddig tanácsadó a Nemzetközi Bíróság meg nem hozza tanácsadó véleményét az ügyben.⁸ A két kérdés arra irányult, hogy vajon Nyugat-Szahara a spanyol gyarmatosítás idejében uratlan terület volt-e,

¹ Doktorandusz, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Összehasonlító Jogi Intézet.

² Harkai István: Humanitárius és emberi jogi jogsértések, valamint a menekültek helyzete Afrika utolsó „gyarmatán”, Afrika Tanulmányok folyóirat, 2015. IX. évfolyam, 1. szám, 55-72. o.

³ Harkai István: Négy konfliktus – négy mandátum, A nyugat-szaharai, az angolai, a namíbiai és a közép-afriai ENSZ békemissziók mandátumainak összehasonlító elemzése, Szakmai Szemle 2015. 3. szám 35-53. o.

⁴ Harkai István: Terrorfellegek Nyugat-Szahara felett? Felderítő Szemle, XV. évfolyam 1. szám. 2016. 58-66. o.

⁵ Kende Tamás – Nagy Boldizsár – Sonnevend Pál – Valki László: Nemzetközi jog, Complex Kiadó, Budapest, 2014. 80. o.

⁶ Epstein, Pamela: Behind closed doors: “Autonomous colonization” in post United Nations era – The case for Western Sahara, Annual Survey of International & Comparative Law, Vol. XV. 2009. 107. o.

⁷ Uo. 110. o.

⁸ Uo. 111. o.

ha pedig e kérdésre a válasz nemleges, akkor milyen kapcsolat fűzte az ott élő népeket Marokkóhoz és Mauritániához.

Érdekesség, hogy az ügy alkalmat szolgáltatott arra, hogy a Nemzetközi Bíróság kifejtse véleményét a joghatóság kérdésében tanácsadó vélemények esetén. Erre azért volt szükség, mert Spanyolország vitatta, hogy a Bíróságnak van-e joghatósága az ügyben eljárni. Válaszként a Bíróság megerősítette azt az elvet Spanyolország hozzájárulására nincs szükség a joghatóság fennálltához, mivel a Bíróság tanácsadó véleményt fog megfogalmazni, amelyet az ENSZ Közgyűlése kért. Az adott állam hozzájárulásának hiánya csak peres ügyekben releváns.⁹

A Bíróság véleményében kifejtette, hogy Nyugat-Szahara a spanyol hódítás idején nem volt uratlan terület, mivel az ottani népek felett saját törzsfőik szuverenitást gyakoroltak, a spanyolok pedig e törzsfőnökkel, törzsszövetségekkel léptek kapcsolatba és ismertették el fennhatóságukat. Ha Rio de Oro, vagyis a Szahara spanyol tartománya nem volt uratlan, akkor kellett, hogy legyen valamilyen kapcsolat, amely a lakosságot a szomszédos hatalmakhoz fűzte. E kérdés Bíróság által történő, Marokkó számára kedvezőtlen megválaszolása kitűnően és élesen rávilág a hagyományos iszlám nemzetközi jog, a Siyar és a nyugati dominanciájú nemzetközi rend normacsoportjának, a modern nemzetközi jognak a konfliktusára.

Marokkó a második kérdést azzal az érveléssel próbálta alátámasztani, hogy a marokkói marokkói király elődei a déli nomád törzsek felett szuverenitást gyakoroltak. A Bíróság ezt nem fogadta el. A kifejtett véleményben hangsúlyozták, hogy a marokkói fennhatóság inkább névleges volt, de sem adót nem szedett az állandóan vándorló törzsektől, sem pedig a terület közigazgatásának megteremtésére nem tett erőfeszítést, a behatoló nyugati hódítókat pedig fegyverrel nem tartóztatta fel.¹⁰

Rabat nem minden alap nélkül hivatkozott a történelmi jogokra és vallási kötelekekre, hiszen az iszlám hagyományos nemzetközi jogi szemlélete tartalmazott olyan formulákat, amelyek szem előtt tartásával a nyugat-szaharai marokkói igény igazolható lehetne. Ilyen volt az a vallási kapcsolat, amely marokkói szultánt a déli nomádokhoz fűzte. Csakhogy a modern nemzetközi jog és a Nemzetközi Bíróság gyakorlata nem az elavultnak tekintett, személyes szuverenitásra épít, hanem a területre. Éppen ezért elfogadhatatlan volt a Bíróság előtt az az álláspont, amely szerint azok az alattvalók, akik vallási szempontból az uralkodó szuverenitása alá tartoztak, azok politikailag is oda tartoznak. A Bíróság nem is vitatta, hogy volt vallási kapcsolat, sőt szövetség a nomádok és a marokkói szultán között, de nincs bizonyítéka annak, hogy a saharávik valóban el is fogadták a marokkói fennhatóságot.¹¹

A Siyar több mint ezer éve került kifejlesztésre. Arra szolgált, hogy segítséget nyújtson az egységes iszlám birodalom és a világ más, nem iszlám országai közötti kapcsolatok fenntartására, definiálására. Természetét tekintve sokkal inkább az uralkodó személyéhez kapcsolódott, semmint a területiséghez. Éppen ez a megközelítés az – amellet, hogy mára valóban elavulttá vált – amely miatt elfogadhatatlan a modern nemzetközi jog számára, amely a főhatalom területhez kötött létét tartja a legfontosabbnak.¹²

Az iszlám „nemzetközi joga” a VIII. század közepén alakult ki, amikor jogtudósok kidolgozták az Abbászida Kalifátus és a nem iszlám államok közötti kapcsolatok rendjét. Ez a

⁹ Kahan, Rebecca: Building a protective wall around terrorists—Howt the International Court of Justice’s ruling in the legal consequences of the construction of a wall in the occupied Palestinian territory made the world safer for terrorists and more dangerous for member states of the United Nations. *Fordham International Law Journal*, Vol. 28. Issue 3. 2004. 852-854. o.

¹⁰ Western Sahara Advisory Opinion of 16 October 1975, 101. o. (<http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3&p2=4&case=61&code=sa&p3=4> Letöltés ideje: 2016. november 22.).

¹¹ Dickson Cravens, William Samuel: The future of Islamic legal arguments in international boundary disputes between Islamic states, *Washington and Lee Law Review*, Vol. 55, Issue 2. 1998. 531. o.

¹² Uo. 532. o.

rend az egységes iszlám birodalom koncepcióján nyugodott, amelyben a szuverenitás letéteményese az uralkodó személye és nem a terület maga. E kettő ugyanis egy és ugyanaz. Ebben a megközelítésben minden terület, ahol muzulmán hívők élnek, az iszlám állama (dar al-islám, az iszlám háza). Ami ezen kívül esik, az a dar al-harb, a háború háza. Őket a korai jogtudósok nem is tekintették államoknak, mivel a világban csak egyetlen, unitárius iszlám állam létezhetett. A Siyar tételei ezeknek az entitásoknak az iszlámhoz fűződő viszonyrendszerét rendezték. Ezekbe bele tartozott a béke és háború joga, a foglyokkal való bánásmód követelményei, a kereskedelem.¹³

A Siyar szuverenitás-szemlélete megegyezik a fentebb tárgyalt uralkodóközpontú megközelítéssel. A szuverenitás letéteményese maga az uralkodó isten, emberi lény, nevezetesen a kalifa tehát csak korlátozott főhatalmat gyakorolhat. Ebben a személyközpontú teóriában teljesen lényegtelen volt, hogy az alattvalók milyen valláshoz, néphez tartoznak, ha hitük a muzulmán volt és elfogadták a kalifa főségét. A más vallásúak is a kalifától függtek, ha az iszlám birodalmában éltek. Ha elismerték a kalifa uralmát, akkor védelmet élveztek. A területiális főhatalom lényegtelenességét jól szemlélteti, hogy azok a muszlimok, akik az iszlám államán kívül éltek, úgyszintén a kalifa hatalma alá tartoztak.¹⁴

Az iszlám birodalom államok közötti főségét bizonyítja, hogy úgy tartották, a nem muzulmán államoknak csak időben korlátozott szerződéskötési képességük van, a velük kötött szerződések pedig egyébként sem alapulhatnak kölcsönös és egyenlő akaraton, mivel teljes szerződéskötési képessége kizárólag az igazhitűek birodalmának van.¹⁵

Amíg az osztatlan iszlám birodalom létezett, addig a Siyar is maradéktalanul be tudta tölteni rendeltetését. A túl nagyra nőtt – az Arab-félszigettől a Maghrebig terjedő – birodalom azonban elsősorban a földrajzi távolság és a kulturális sokszínűség, valamint a partikuláris érdekek okán feltöredezett. Az új status quo a jogtudósokat arra készítette, hogy a pluralistává váló iszlám világot beillesse a Siyar elméletvilágába, megválaszolva a kérdést, hogy hogyan kell kezelni a de facto egymástól immár függetlenné váló és külön útra lépő muzulmán utódállamokat. A realista kisebbségi álláspont végül alulmaradt azon ortodox tudósokkal szemben, akik hajlandók voltak figyelmen kívül hagyni a politikai fragmentáltságot, amennyiben az utódállamok uralkodói elismerik a kalifa vallási főhatalmát. Az oszmán törökök birodalmában aztán ez a politikai és vallási főhatalom újra egy kézben összpontosult, ám az első világháborút követő összeomlás ismét azon feladat elé állította a jogtudósokat, hogy revízió alá vegyék a Siyar avítt tanait.¹⁶

Annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy hogyan kerülhet egy terület muzulmán joghatóság alá, szintén az iszlám jog nyújt segítséget. A módozatok között találjuk a katonai hódítást, vagy alávetést, az önkéntes behódolást és más szerződéseken alapuló kapcsolatot. Ezek fontossága a kérdéses tartomány természeti erőforrásainak, tulajdonlásának meghatározásában rejlik. Az iszlám jog ugyanis különbséget tett magántulajdon, közösségi tulajdon és állami tulajdon között, attól függően, hogy hogyan jutott az adott ország az iszlám uralma alá.¹⁷

A hódítás útján szerzett területek minden muszlim közös tulajdonát, képezik, amelyet az iszlám közösség vezetőjének kell igazgatnia. Isten ugyanis az egyedüli felelőse és letéteményese a hódításnak, így nem volna helyénvaló, ha kizárólag azok között osztanák fel a szerzeményt, akik a megszerzésében közreműködtek. Magánosok csak korlátozott rendelkezési jogot szerezhettek ezeken a területeken, rendszerint a célból, hogy művelés alá

¹³ Uo. 536. o.

¹⁴ Uo. 537. o.

¹⁵ Uo. 542-543. o.

¹⁶ Uo. 538-539. o.

¹⁷ Uo. 560. o.

vonják és kincseit beszedik.¹⁸ Ha egy terület önként behódol és áttér az iszlámra, akkor megtarthatja az addigi birtokviszonyokat. Azok a tartományok, amelyek a fegyveres alávetési kísérleteknek sikerrel ellenálltak és szerződést kötöttek valamely muzulmán állammal, ott a birtokviszonyok hasonlóan érintetlenek maradtak.¹⁹ Ha egy terület pusztaság, hasznot nem hajt, azt az iszlám is a senki földjének, vagyis uratlan területnek tekintette. Ennélfogva azon birtokbavétellel bármely muszlim magántulajdont szerezhetett.²⁰ Nyugat-Szaharát akár ilyennek is tekinthetnénk, ha nem élt volna rajta néhány 10 ezer nomád berber. A tartomány nagy része sivatag, mezőgazdasági tevékenységre teljességgel alkalmatlan, sőt maguk a saharávik sem üzték e tevékenységet, hanem szubszaharai rabszolgákra bízták a szűkös lehetőségeket nyújtó gazdálkodást.²¹

Ezek a kérdések különösen akkor érdekesek, ha az adott föld méhe értékes kincseket rejt. Ez Nyugat-Szaharában foszfát formájában van jelen, a parti vizek pedig halban gazdagok, hiszen ne feledjük, hogy a területi főhatalom a parti tengerre és a kizárólagos gazdasági övezetre is kiterjed a tengerjog szabályai alapján. Ha tehát elfogadná a Nemzetközi Bíróság Marokkó érvelését Nyugat-Szahara esetében, akkor a természeti kincsek kiaknázásának joga a területtel együtt a történeti-vallási hagyományoknál fogva Marokkóra szállna. Az iszlám jog szerint ugyanis ezen erőforrások kibányászása az iszlám közösség fejének feladata, aki e jogát a köz javára köteles gyakorolni.²²

Marokkó tehát igyekezett meggyőzni a Nemzetközi Bíróságot arról, hogy a fentebb leírtak kellő jogalapot szolgáltatnak, hiszen a déli népek vallási kapcsolatot, sőt, szövetséget ápoltak a marokkói szultánnal, aki a próféta leszármazottja, ekképpen pedig irreleváns, hogy a szultánnak a tényleges politikai hatalma nem terjedt ki rájuk.²³ Ezt az álláspontot a Bíróság nem fogadta el, mivel a szultán nem gyakorolt semmiféle politikai főhatalmat Nyugat-Szaharában. Érdekesség, és ezt Ammoun bíró különvéleményében hangsúlyozta is, hogy a vallási kapcsolat igenis releváns lehet, amint az elismerésre is került Írország, Pakisztán és Banglades esetében.²⁴

2. Nyugat-Szahara megrekedt státuszban

Ha a fentiek alapján követjük a Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleményében foglaltakat, akkor azt kell, hogy mondjuk, Marokkó jogszerűtlenül eljárva, fegyveres erőszakot alkalmazva hódította meg déli szomszédját. Ezt egy olyan helyzetben tette, amelyet akár a függő jogi helyzet terminológiával is jellemezhetnénk. Ez nyilvánvalóan analógia, ám a jogintézmény egy későbbi jogszerzés lehetőségét hordozza magában a magyar polgári jog világában. A saharávik felettébb ilyen helyzetben voltak.

Mint Spanyolország gyarmata, önkormányzattal nem rendelkeztek, de a gyarmati országok függetlenségének lehetőségei őket is megillette. A spanyolokat a fentebb már említett 1966-os ENSZ határozat kötelezte arra, hogy tegyék lehetővé, hogy a Szahara lakói népszavazáson döntsék el, kívánnak-e továbbra is spanyol uralom alatt élni, vagy az önrendelkezés útjára lépve függetlenednek. A gyarmattartók először vonakodtak e referendumot megtartani, ám 1975 novemberében, a Nemzetközi Bíróság véleményét követően és a marokkói „Zöld menet” nyomán Spanyol-Szahara kiürítése mellett döntöttek. Jogilag tehát egy igen izgalmas, többszereplős szituáció alakult ki. A gyarmattartó

¹⁸ Uo. 562. o.

¹⁹ Uo. 563. o.

²⁰ Uo. 564. o.

²¹ Uo. 571-572. o.

²² Uo. 566. o.

²³ Uo. 546-547. o.

²⁴ Uo. 548. o.

spanyolokat nemzetközi jogi normák kötelezték volna arra, hogy tegyék lehetővé, hogy a gyarmati nép gyakorolja önrendelkezését. Ezt elhalasztották, sőt, a területet a madridi szerződésben átengedték Marokkónak és Mauritániának, amely két hatalom meg is szállta a részükre biztosított területeket. A harmadik fél, a szaharávik tehát megrekedtek a gyarmati státuszban, mivel máig nem volt alkalmuk gyakorolni a nemzetközi közösség által számukra biztosított és elismert önrendelkezési jogot. Ebből következik, hogy Marokkó Spanyolország quasi gyarmatosító jogutódjának tekinthető, vagyis a szaharávik továbbra is – akár szó szerint véve is – függő jogi helyzetben vannak. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a háborút lezáró fegyverszünet után felállított ENSZ békemisszió, a MINURSO is feladatul kapta, hogy az évtizedek óta késő referendumot tető alá hozza.

Mivel az erőviszonyok mai állapota alapján ez a függés belátható időn belül nem fog megszűnni, ezért a szaharávik még a spanyol időkben létrehozták a maguk politikai-katonai szervezetüket, a Polisario frontot, sőt ki is kiáltották a saját államukat, a Szaharávi Arab Demokratikus Köztársaságot, amely intézményrendszert is kiépített. Az elhúzódó polgárháborúban a Polisario ugyan vereséget szenvedett Marokótól, de legitimációját és politikai befolyását nem veszítette el, sőt, bizonyos területeket is megtarthatott az ország keleti, meg nem szállt felében. Igaz ugyanakkor, hogy ezek a területek a rendes, állandó megtelepedésre, mezőgazdálkodásra és iparúzésre szinte teljességgel alkalmatlanok.

De facto tehát létezik egy nyugati-szaharai állam, amely, ha csökevényes formában is, de teljesíti az államiség minden feltételét. Ezeket a kritériumokat az 1933-ban kötött Montevideo-i Egyezmény rögzítette, amelyek a következők: 1.) állandó lakosság, 2.) körülhatárolt, meghatározott terület, 3.) kormányzat, 4.) képesség a külső kapcsolatok létesítésére.²⁵

1974-ben a spanyol hatóságok által tartott népszavazás szerint 73.497 tősgyökeres szaharávi élt a gyarmaton. További kritériumok hiányában irreleváns, hogy az állandó lakosság letelepedett vagy vándorló életmódot folytat-e.²⁶

Nyugat-Szahara határait még a gyarmati időkben húzták meg, így tehát azok elméletben megegyeznek Spanyol-Szahara határaival. A szaharávik egykori törzsterületének 90%-át a lakosság nagy részével és a gazdasági központokkal ugyan megszállták a marokkóiak, de fennmaradt egy keskeny keleti és déli sáv, amelyet a Polisario ellenőriz, tehát e feltétel sem szenved hiányt, legfeljebb abban, hogy a szaharávik nem tudják a teljes területet ellenőrizni, hanem a tényleges hatalmuk csak jóval kisebb országgrészre terjed ki.²⁷

A szaharávik nem csak katonai téren vették fel a küzdelmet, hanem kiépítették a saját politikai intézményrendszerüket, választott gyűléssel, kabinettel, a szükséges bürokráciával, amely egyben a Polisario front katonai tevékenységét is irányítja. Ez a kormányzat független minden más hatóságtól, és képes arra, hogy a szaharávikat a nemzetközi porondon képviselje. Mi sem bizonyítja ezt a képességet ékebben, mint az a több mint hatvan állam, amely Nyugat-Szahara marokkóitól független kormányzatát eddig elismerte. Sőt, a Polisario vezette Nyugat-Szahara teljes jogú tagként felvételt nyert az Afrikai Unióba.²⁸

3. Nyugat-Szahara természeti erőforrásainak kiaknázása

A fentiekben e sorok szerzője igyekezett alátámasztani, hogy Nyugat-Szahara továbbra is gyarmati státuszban Marokkó megszállása alatt éli mindennapjait. Az állapot fenntartásához a nemzetközi közösség nem csak hallgatólagosan járul hozzá. Franciaország következetesen kiáll Marokkó mellett és meggátol minden törekvést az ENSZ-ben, amely a MINURSO

²⁵ Epstein, 2009. 119.o.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo. 120-121. o.

²⁸ Uo. 123. o.

tevékenységét segítené elő, vagy a mandátumát bővítené. A realitás tehát az, hogy a marokkói megszállás immár tartósan állandósult, ez azonban nem teszi jogszerűvé sem a jelenléteket, sem pedig a gazdasági erőforrások kiaknázását. Mint megszálló hatalom a rabati kormányzat az okkupált tartomány természeti kincseit és jövedelmeit a saját szükségleteinek kielégítésére és gazdasági érdekeinek előmozdítására nem használhatná ki. Mindösszesen a megszálló katonaság ellátását és az adminisztráció fenntartását segíthetné vele.²⁹

Ehhez képest azt látjuk, hogy a foszfát, a hal és az olaj felkeltette a nyugati vállalatok érdeklődését is. Utóbbi energiahordozó olyan cégek figyelmét vonzza, mint a Texaco, a Pan American Hispano Oil, a Standard Oil és a Shell,³⁰ illetve az amerikai energetikai vállalat, a Kerr McGee, a TotalFinalElf francia olajipari csoport.³¹

Kétségtelen tény, hogy a nyugat-szaharai befektetés csak akkor lehet nyereséges, ha a tartományban béke van és gerillaháború nem zavarja az üzletet. Ezt Marokkó többé-kevésbé szavatolni tudja, így vonzó partner. A gazdasági-politikai érdekek miatt tehát a nagyhatalmak szemet hunynak afelett a tény felett, hogy Rabat erőszak alkalmazásával foglalt el egy korábbi gyarmatot. Az ENSZ és a nemzetközi jog azonban másként látja a helyzetet. 1974-ben elfogadták az *Államok gazdasági jogainak és kötelezettségeinek chartáját*, amely a 16. cikk (2) bekezdésében kimondja, hogy egyetlen állam sem jogosult befektetéseket elősegíteni vagy ösztönözni, amely akadályt jelenthet egy erőszak alkalmazásával elfoglalt terület felszabadításában. Ezt a cselekményt főként Marokkó követi el a természeti erőforrások kiaknázásával és a világpiacokon történő értékesítésével.³²

A fent nevesített charta rendelkezéseivel összecseng az ENSZ *Alapokmány*³³ 73. cikke, amely akként rendelkezik, hogy az önkormányzatisággal nem rendelkező területek bármiféle gazdasági hasznosítása csak a helyi lakosság egybehangzó akaratnyilatkozatával, beleegyezésével lehetséges. Ennek során az igazgatási feladatokat ellátó hatalomnak messzemenőig elő kell segítenie a politikai, gazdasági, szociális előrehaladást.³⁴

Amennyiben helytálló a fenti következtetés, vagyis, hogy létezik egy önálló nyugat-szaharai entitás, amely a megszállt országrészekben a föld méhének és a vizek kincseinek kiaknázására jogosult lenne, akkor alaposnak tekinthetjük a Polisari azon törekvését, hogy kitiltsa az Európai Unió piacairól azokat a marokkói termékeket, amelyek az okkupált területekről származnak. Az Európai Unió Bírósága hozott is a kérdésben olyan ítéletet, amely kimondta, hogy nem alkalmazhatók a Marokkóval kötött mezőgazdasági-kereskedelmi megállapodások olyan termékek esetében, amelyek Nyugat-Szahara marokkói kézen levő régióiból származnak.³⁵ Nem csak az EU, hanem egy nem EU-tag, de EGT-tag (Európai Gazdasági Térség) ország, Norvégia is szankcionálja a azokat a norvég zászló alatt hajózó halászokat, akik nyugat-szaharai felségvizeken halásznak.³⁶

Marokkó egyébiránt 2005-ben kötött halászati partnerségi megállapodást az Európai Unióval, amelynek értelmében a tagállamok halászati engedélyt kaptak az Atlanti-óceán nyugat-szaharai vizein. Ez egészen pontosan 119 európai halászhajónak biztosít szabad

²⁹ Uo. 134. o.

³⁰ Wilson, Carlos: Foreign Companies Plundering Western Saharan Resources: Who is Involved and What is Being Done to Stop This? In: Karin Arts, Pedro Pinto Leite: International Law and the Question of Western Sahara, IPJET, Oporto, 2007. 249. o.

³¹ Epstein, 2009. 135. o.

³² Wilson, 2007. 251. o.

³³ Charter of the United Nations (<https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf> Letöltés ideje: 2016. november 27.).

³⁴ Epstein, 2009. 134. o.

³⁵ T-512/12 - Front Polisario v Council; C-104/16 P - Council v Front Polisario and Commission.

³⁶ Connet, David: Western Sahara: Africa's last colony takes struggle for self-determination to European courts (<http://www.independent.co.uk/news/world/africa/western-sahara-africas-last-colony-takes-struggle-for-self-determination-to-european-courts-a6830216.html> Letöltés ideje: 2016. április 10.).

halászatot, amiért cserébe Rabat 144 millió Eurót kapott.³⁷ Becslések szerint az egyezmény alapján kifogott hal 70-80%-a nyugat-szaharai vizekből származik. A halászati megállapodással a legjobban Spanyolország járt, összesen 80%-át kapta az engedélyeknek.³⁸ Ezeket a megállapodásokat az említett EUB döntés részben korrigálta.³⁹ A halállomány megvédését szolgálja a Western Sahara Resources Watch nevű szervezet tevékenysége, amely az erőforrások idegenek általi bitorlását követi nyomon. A halászat megakadályozására létrehozták a „*Fishing Elsewhere*” nevű bizottságot. A bizottságban 21 tagállam delegáltjai mellett NGO-k, politikusok és szakszervezetek dolgoztak azon, hogy a halászati tevékenységet beszüntessék, a feleket pedig a szerződések módosítására kötelezzék.⁴⁰

A Polisario meddő próbálkozásokat tett arra nézve, hogy a nyugati vállalatok ne a marokkóiakkal, hanem velük szerződjenek a kitermelésre. Ez a hozzáállás azonban amellet, hogy jogszerű lenne, a realitásoktól sajnos elrugaskodott, hiszen a gyakorlatban az emigráns kormánynak semmiféle hatalma, befolyása és eszköze sincs a kitermelésre, így velük nem szerződhetnek a partnerek, hanem kénytelenek félre tenni azt a nyilvánvaló tény, hogy Marokkó jogalap nélkül, sőt jogszerűtlenül birtokolja a nyugat-szaharai természeti kincseket. Ha egy vállalat „finnyásabb”, akkor is Marokkóval szerződik, éppen csak kiköti a megállapodásban, hogy a kitermelés csak az után kezdődhet majd, ha a vitatott területek státusza rendeződik.⁴¹

Többször szó esett már a foszfátról, amelynek köszönhetően Nyugat-Szahara a világ második legnagyobb foszfát-exportőre lehetne, de nem az, mivel Marokkó termeli ki és viszi a világgpiacra a nyersanyagot. Amikor a spanyolok a madridi szerződésben lemondtak a területről, akkor rendezni igyekeztek a foszfát kitermelésének és a haszonból való részesedésnek a kérdését is. Ebben a felek úgy határoztak, hogy a spanyol Fosbucraa nevű vállalat tulajdona 65%-ban a marokkói államra száll, 35%-ot viszont 25 évig megtarthatnak a spanyolok.

A megszállás után a bányákban dolgozó 1600 saharávit jórészt elbocsátották, helyükre marokkóiak érkeztek, a Bu Craa-i infrastruktúra kiépítését pedig amerikai, német, francia és spanyol vállalatok végezték el. A franciák ezen felül vállalták, hogy gondoskodnak a szükséges víz rendelkezésre bocsátásáról és helyszínre szállításáról, a spanyolok pedig a foszfát kirakodásához rendelkezésre bocsátották Huelva kikötőjét.⁴² El Ayunból évente kb. 3 millió tonna foszfát indul útnak, miközben a teljes export Marokkó és Nyugat-Szahara viszonylatában 10 millió tonnára rúg. A nyersanyagból a legtöbb az Egyesült Államokba jut, de importál Kolumbia, Mexikó, Venezuela, Ausztrália, Új-Zéland, Bulgária, Horvátország, Lengyelország és a balti államok is.⁴³

Nyugat-Szahara vitatott hovatartozása különösen jelentős, ha a kérdést a nemzetközi kereskedelmi jog szemüvegén keresztül vizsgáljuk meg. Nem mindegy ugyanis, hogy egy adott termék honnan származik. Egy adott termék eredetét a nemzetközi kereskedelmi jog a territorialitás elve szerint határozza meg. Ha egy áru vitatott státuszú területről érkezik, akkor alapvetően két álláspont ütközik. Az egyik a *praktikus-kereskedelem megközlítés (practical-*

³⁷ Epstein, 2009. 135. o.

³⁸ Steinbach, Armin: The Western Sahara dispute: A case for the ECJ? Columbia Journal of European Law, Vol 18. No. 3. 2012. 418. o.

³⁹ Wilson, 2007. 262. o.

⁴⁰ Uo. 263. o.

⁴¹ Uo. 259. o.

⁴² Hagen, Erik: International Participation in the Phosphate Industry in Occupied Western Sahara: The Local Content and Global Participation. In: In: Karin Arts, Pedro Pinto Leite: International Law and the Qestion of Western Sahara, IPJET, Oporto, 2007. 269-270. o.

⁴³ Uo. 270-271. o.

trade approach), a másik pedig a *politikai-szuverenitás megközelítés (political-sovereignty approach)*, amely utóbbi bővebb ismertetésétől ehelyütt eltekintünk.⁴⁴

Az első megközelítés tetten érhető az Egyesült Államok és Franciaország Marokkóval való kereskedelmében. Az USA-val kötött szabadkereskedelmi megállapodás kizárólag a kereskedelem liberalizálására irányul, nem foglalkozik azzal, hogy vitatott státuszú terület található marokkói fennhatóság alatt. Megelégszik azzal, hogy a szerződésben részes állam de facto kontrollt, („jog”)hatóságot gyakorol egy adott terület felett.⁴⁵

Az Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT)⁴⁶ a XXVI. cikk (5) bekezdés (a) pontjában említést tesz arról, hogy a rendelkezést alkalmazni kell azokra a területekre is, amelyekért a szerződő állam nemzetközi jog szerint felelős.⁴⁷ Márpedig Marokkó, mint megszálló hatalom felelős Nyugat-Szahara megfelelő igazgatásáért és a lakók jólétének, a térség gazdaságának előmozdításáért. Ekképpen az Európai Unió is ezt a praktikus szemléletmódot tette magáévá, amikor hallgatólagosan elfogadta, hogy Nyugat-Szahara gazdaságát és kereskedelmi életét Marokkó irányítja. Az EU-Marokkó kereskedelmi egyezményben nem is tesznek kifejezett utalást a szövegezők Nyugat-Szahara státuszára, hanem egyszerűen úgy fogalmazzak a 94. cikkben hogy az egyezmény hatálya a Marokkói Királyság területére terjed ki. Sőt, Marokkó a marokkói árukra alkalmazott kereskedelmi kedvezményeket a Nyugat-Szaharából érkező termékekre is alkalmazza.⁴⁸ Az EU egyébiránt hasonló megközelítést alkalmaz Taiwan esetében is. A Kínai Köztársaság a Kínai Népköztársaság diplomáciai nyomására hivatalosan el nem ismert entitás, mégis a világ egyik legdinamikusabb gazdasági szereplője, így a realitás háttérbe szorítja a politika által gyakran átítatott szuverenitás-elméleteket, amelyeket a kereskedelem kedvéért figyelmen kívül hagy.

4. A realitások talaján – lehetséges jövőkép

A fentiek során láthattuk, hogy a nemzetközi jog és a szolidaritás a szaharávik mellett van. Kétségtelenül továbbra is megilleti őket az önrendelkezési jog, amelyet nem tudtak hivatalos keretek között gyakorolni. Kikiáltották ugyan államukat, amely teljesíti is az államiság feltételeit, de szuverenitása nem terjed ki a teljes országra, mindössze annak egy kicsiny, értéktelen részét birtokolja. A többi rész Marokkó hatalmában van. Marokkó nem fog kivonulni önszántából, erre pedig kényszeríteni sem fogja a nemzetközi közösség, legalábbis egyelőre úgy tűnik, hogy nem.

Védi Marokkót az ENSZ 2625 (XXV) *határozata az államok közötti baráti kapcsolatokról és az együttműködés nemzetközi jogi alapelveiről*.⁴⁹ Erre tekintettel harmadik államoknak tilos beavatkozni más államok kapcsolataiba, mivel a beavatkozás bármely formája veszélyt jelenthet a nemzetközi békére és biztonságra.⁵⁰ Algérián kívül más állam nem is nagyon avatkozik be közvetlenül a szaharávikat érintő konfliktusba. Marokkó keleti szomszédja ugyanis az az állam, amely a Polisario-t a kezdetektől támogatja, területén pedig menedéket biztosított a háború elől elmenekült nyugat-szaharaiaknak.

⁴⁴ Hirsch, Moshe: Rules of origin as trade or foreign policy instruments? The European Union policy on products manufactured in the settlements in the West Bank and the Gaza Strip. Fordham International Law Journal Vol. 26. Issue 3. 2002. 574. o.

⁴⁵ Uo. 577. o.

⁴⁶ General Agreement on Tariffs and Trade. Magyarországon kihirdetve az 1998. évi IX. törvénnyel.

⁴⁷ Hirsch, 2002. 578. o.

⁴⁸ Uo. 579-580. o.

⁴⁹ Resolution adopted by the General Assembly 2625 (XXV). Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations (<http://www.un-documents.net/a25r2625.htm> Letöltés ideje: 2016. november 27.).

⁵⁰ Epstein, 2009. 136. o.

A legnyugatibb arab monarchia legfőbb támogatói Franciaország és az Egyesült Államok. Nélkülük semmiféle rendezésre nem mutatkozik esély, hiszen mindkét állam vétőjoggal rendelkezik az ENSZ Biztonsági tanácsában. A két ország a XX. század második felében hagyományosan jó kapcsolatokat ápolt Marokkóval, amely jó szövetségesnek bizonyult a kommunizmus és a terrorizmus elleni harcban.⁵¹ Az Egyesült Államok azért sem támogatta a nyugat-szaharai függetlenséget, mert félt attól, hogy egy szovjetbarát állam jön létre Északnyugat-Afrikában. Félelmét alátámasztotta, hogy a Polisario jó kapcsolatokat ápolt Kubával és Líbiával. Marokkóval ugyanakkor Amerikának szívéjes és szövetségi volt a viszonya. Washington nem csak katonai támogatást nyújtott fegyverek és tanácsadók formájában, hanem gazdasági téren is igyekezett a kapcsolatokat elmélyíteni. 2004-ben szabadkereskedelmi megállapodást kötött Rabattal. Emellett Marokkó az egyik legfontosabb nem Nato-tag katonai szövetségese az USA-nak.⁵²

Ezt a szövetséget a térségben geopolitikailag és gazdaságilag egyébként is érdekelt Franciaország igyekszik „meghálálni”. Neki köszönhető többek között az, hogy a MINURSO mandátumát sohasem sikerült az emberi jogok monitorozására alkalmas mechanizmussal kibővíteni.⁵³ A párizsi kormányzat álláspontja szerint semmi szükség nincs még egy független, önmagáról gondoskodni képtelen, bukott államra, amely még jobban Algéria befolyása alá kerülne, destabilizálva ezzel a Maghreb-et. A francia diplomácia a marokkói érdekek védelmében egészen odáig merészkedett, hogy kenőpénzzel, zsarolással és fenyegetéssel afrikai országokat – például Benint, Burkina Faso-t, Csádót, Togót, a Kongói Köztársaságot – bírt rá, hogy vonják vissza a Szaharávi Arab Demokratikus Köztársaság elismerésére irányuló nyilatkozatukat.⁵⁴

A déli szomszédal való békesség Spanyolország számára is stratégiai fontosságú, hiszen jelentős befektetéseket eszközöltek spanyol vállalatok Marokkóban, emellett pedig a halászat és a foszfátbányászat egyik legnagyobb haszonélvezője Spanyolország.⁵⁵ Spanyolország számára stratégiai fontosságú, hogy a két észak-afrikai exklávé, a Kanári-szigeteket, Ceutát és Melillát biztonságban tudja. Eppen ez és a Franco-rezsim bukása körüli bizonytalanság volt az oka, hogy Madrid átadta a Spanyol-Szahara feletti igazgatási jogokat Marokkónak és Mauritániának, hangsúlyozva ugyanakkor, hogy a két ország szuverenitását nem ismerte el. A három ország megállapodásában nem csak a közigazgatás átengedése szerepelt, hanem több, részben már említett gazdasági érdekelttség rendezése is. Ezek közé tartozott a foszfátbányászat mellett a halászat. A Marokkóval kötött megállapodás értelmében a spanyol halászok továbbra is zavartalanul halászhattak a saharai vizeken.⁵⁶ A spanyolok hozzáállása tehát ambivalens. Egyrésztől biztonságpolitikai kérdés, hogy Marokkóval lehetőleg jó viszonyt ápoljanak, másrésztől viszont az ibériai állam lakossága szolidáris a saharávikkal, a marokkóiakra viszont nem gondol feltétlenül jó szívvvel a 2004-es terrortámadások után, amelynek elkövetői marokkói állampolgárok, és marokkói származású spanyol állampolgárok voltak.⁵⁷

⁵¹ Uo.

⁵² Zoubir, Yahia H: Geopolitics and realpolitik as impediments to the resolution of conflict ad violations of international law: The case of Western Sahara. In.: In: Karin Arts, Pedro Pinto Leite: International Law and the Qestion of Western Sahara, IPJET, Oporto, 2007. 291. o.

⁵³ Clarke, Joe Sandler – Purvis, Katherine: Leaked cables: Morocco lobbied UN to turn blind eye to Western Sahara in 'House of Cards' operation (<http://www.theguardian.com/global-development-professionals-network/2015/jun/17/leaked-cables-morocco-united-nations-western-sahara-house-of-cards> Letöltés ideje: 2016. november 27.).

⁵⁴ Zoubir, 2007. 289. o.

⁵⁵ Epstein, 2009. 138. o.

⁵⁶ Zoubir, 2007. 293. o.

⁵⁷ Uo. 294. o.

Mivel a Polisario nem fogja legyőzni a számára túl erős Marokkót, a nagyhatalmak pedig nem fognak fegyverrel beavatkozni Nyugat-Szahara érdekében, ezért a szaharávik számára talán a kompromisszumos megoldás lenne a legjobb. Ez a kompromisszum a területi autonómia Marokkó állami keretein belül. Ez egyrészt legitimálhatná a marokkói jelenlétet, másrészt okafogyottává tenné a referendumot. A referendum elhalasztása, vagy lehetőség szerint kiüresítése, netán eltörlése állandó része a marokkói álláspontnak. Ha meg is tartanák a referendumot, azon a Nyugat-Szaharában élő marokkói állampolgárok is minden bizonnyal szavaznának, így a királyhű többség papíron meglenne. A valóságban azonban könnyen lehet, hogy a déli területek lakói inkább a függetlenségre szavaznának, mivel ezzel megteremthetnék az esélyét egy, a marokkói rezsimnél kevésbé elnyomó, demokratikusabb Nyugat-Szahara felépítésének.⁵⁸

Ez a lépés ugyanakkor rendkívül veszélyes precedenst teremthetne. Ha a szaharávik elfogadnák az egyébként szűkös, első ízben 2007-ben tett marokkói javaslatot, ezt pedig a nemzetközi közösség is elfogadná, akkor elismerésre kerülne egy tiltott erőszak alkalmazásával elért területi növekedés. Ez kitűnő hivatkozási alap lenne később olyan esetekben, mint például a Krím-félsziget. A királyság által ajánlott autonómia egyébként is korlátozott formában nyilvánulna meg, mivel a marokkói alkotmány szerint a király abszolút hatalmat élvez a hadügyek, a külügyek, a vallási és alkotmányos kérdések terén.⁵⁹ Ezt a harmadik utas megoldást a Polisario nem fogadta el és Algéria sem támogatta, így a patthelyzet továbbra is fennáll.⁶⁰

A világpolitika színpadának tendenciái azt mutatják, hogy a kisméretű entitásoknak, még ha nagyszámban található is rajta fontos nyersanyag, sokkal nehezebb versenyeznie a regionális hatalmakkal. Ezek vagy pusztán méretüknél fogva (pl. Kína, India, Oroszország, Egyesült-Államok, Európa, Kanada, Ausztrália, Brazília), vagy pedig gazdasági teljesítményüknek köszönhetően (Európai Unió) behozhatatlan versenylőnyt jelentenek. A harmadik világ országai kényszerűségből kénytelenek lesznek eldönteni, hogy megmaradnak a nemzetállami fragmentáltság mellett vagy egymással szövetségre lépve, kialakítva egy egységes belső politikai-gazdasági – esetleg katonai uniót – uniót, hatékonyabb és komolyanveendő szereplőkként lesznek részesei az új világrendnek. Ebben az utóbbi esetben még akkor is el kell fogadni Nyugat-Szahara új helyzetét, ha egyértelműen alátámasztható a marokkói jelenlét jogszerűtlensége.

A Maghreb országai tettek már kísérletet a regionalizációra. 1989. február 17-én Algéria, Líbia, Mauritánia, Marokkó és Tunézia Marrakeshben aláírták az Arab Maghreb Unió alapításáról szóló egyezményt. A cél a politikai és gazdasági integráció előmozdítása volt. Ha a közös kulturális, történelmi, vallási és nyelvi örökséget nézzük, akkor az északnyugat-afrikai országok uniója magában hordozta a sikeres együttműködés csíráját.⁶¹

Az arab országok azonban nem csak a Közel-Keleten, hanem Északnyugat-Afrikában is megosztottak. Ez a politikai érdekellentét pedig gátját szabja a hatékony együttműködésnek. Ilyen tüske a Maghreb államainak körme alatt például a nyugat-szaharai helyzet, amely mérgezi a viszonyt Marokkó és Algéria között, utóbbi ugyanis a szaharávik legfontosabb támogatója. De problémát szült többek között Kuvait iraki inváziójának eltérő megítélése, illetve Mauritánia és Szenegál határvitája, amely utóbbit Marokkó támogatta. Az államformák eltérése nem okozhatna gondot, ám a belső politikai berendezkedés annál inkább. Marokkó például erősen emlékeztet az abszolút monarchiára, amíg Tunéziában a rendszer sokkal nyugatosabb. Líbia mára bukott állammá vált, így rá a Maghrebi Unió felélesztésekor nem

⁵⁸ Uo. 286-287. o.

⁵⁹ Epstein, 2009. 139. o.

⁶⁰ Zoubir, 2007. 285. o.

⁶¹ McKeon, Robert W.: The Arab Maghreb Union: Possibilities of Maghrebine political and economic unity, and enhanced trade in the world community. Dickinson Journal of International Law, Vol. 10. No. 2. 1992. 264. o.

lehetne számítani, legfeljebb csak akkor, ha rendezné súlyos belső problémáit. A nyugathoz való kapcsolódás is meglehetősen eltérő. Amíg Marokkó és Tunézia évtizedek óta nyugatbarát politikát folytat, addig Líbiában felütötte fejét az Iszlám Állam, Kadhafi regnálása alatt pedig hintapolitikát folytatott.⁶²

Beszédes, hogy 27 éve, amikor az unió megalapítását elhatározták, a részes államok alig-alig kereskedtek egymással.⁶³ Amennyiben sikerrel építenék ki együttműködésüket, azzal megkönnyítenék beilleszkedésüket a világkereskedelemben. Nem kellene például külön-külön megállapodásokat kötni az EU-val vagy az USA-val, hanem egységes gazdasági blokként elég lenne egyszer szerződni, amely aztán minden részes félre azonos feltételekkel lenne alkalmazandó és érvényes. Az egységes fellépés a külső viszonyokban és a belső együttműködés erősítése esélyt kínálna a felzárkózásra, hiszen az arab országok mindegyike jóval fejletlenebb és kiszolgáltatottabb, mint a nyugati országok. Igaz ugyan, hogy a természeti erőforrások náluk vannak, az áruk és a tőke körforgása miatt a haszon csak részben realizálódik náluk, és az a rész is egy szűk elit kezében összpontosul. Az olaj világpiaci árának alakulására ugyan hatással lehetnek, ám az érte kapott dollárból nyugati és ázsiai luxusholmikot, gépeket, berendezéseket vásárolnak, amely a tőkét visszajuttatja a már amúgy is fejlett és gazdag országokba. A globális felmelegedés és a nyomában járó elsivatagosodás és vízhiány következtében már nem csak az ipar termékeinek importjára szorulnak rá, hanem élelmiszert és vizet is importálni kényszerülnek. Ezen a helyzeten csak a politikai viták rendezésével, egységesedéssel és regionalizálódással, majd széleskörű társadalmi, gazdasági modernizációval tudna úrrá lenni az arab világ. Mindezek ellenére úgy tűnik, hogy az Arab Maghreb Unió el fog halni, kiüresedik, pedig ennek ellenkezőjét volna tanácsos elérni.

Felhasznált irodalom

Dickson Cravens, William Samuel: The future of Islamic legal arguments in international boundary disputes between Islamic states, *Washington and Lee Law Review*, Vol. 55, Issue 2. 1998. 530-576. o.

Epstein, Pamela: Behind closed doors: “Autonomous colonization” in post United Nations era – The case for Western Sahara, *Annual Survey of International & Comparative Law*, Vol. XV. 2009. 107-143. o.

Hagen, Erik: International Participation in the Phosphate Industry in Occupied Western Sahara: The Local Content and Global Participation. In: In: Karin Arts, Pedro Pinto Leite: *International Law and the Qestion of Western Sahara*, IPJET, Leiden, 2007. 267-271. o.

Harkai István: Humanitárius és emberi jogi jogsértések, valamint a menekültek helyzete Afrika utolsó „gyarmatán”, *Afrika Tanulmányok folyóirat*, 2015. IX. évfolyam, 1. szám, 55-72. o.

Harkai István: Négy konfliktus – négy mandátum, A nyugat-szaharai, az angolai, a namíbiai és a közép-afriai ENSZ békemissziók mandátumainak összehasonlító elemzése, *Szakmai Szemle* 2015. 3. szám 35-53. o.

Harkai István: Terrorfellegek Nyugat-Szahara felett? *Felderítő Szemle*, XV. évfolyam 1. szám. 2016. 58-66. o.

Hirsch, Moshe: Rules of origin as trade or foreign policy instruments? The European Union policy on products manufactured in the settlements in the West Bank and the Gaza Strip. *Fordham International Law Journal* Vol. 26. Issue 3. 2002 572-593. o.

Kahan, Rebecca: Building a protective wall around terrorists—Howt the International Court of Justice’s ruling in the legal consequences of the construction of a wall in the occupied

⁶² Uo. 276-277. o.

⁶³ Uo. 278. o.

Palestinian territory made the world safer for terrorists and more dangerous for member states of the United Nations. *Fordham International Law Journal*, Vol. 28. Issue 3. 2004. 827-878. o.
McKeon, Robert W.: The Arab Maghreb Union: Possibilities of Maghrebine political and economic unity, and enhanced trade in the world community. *Dickinson Journal of International Law*, Vol. 10. No. 2. 1992. 263-302. o.

Steinbach, Armin: The Western Sahara dispute: A case for the ECJ? *Columbia Journal of European Law*, Vol 18. No. 3. 2012. 415-472. o.

Wilson, Carlos: Foreign Companies Plundering Western Saharan Resources: Who is Involved and What is Being Done to Stop This? In: Karin Arts, Pedro Pinto Leite: *International Law and the Qestion of Western Sahara*, IPJET, Leiden, 2007. 249-266. o.

Zoubir, Yahia H: Geopolitics and realpolitik as impediments to the resolution of conflict ad violations of international law: The case of Western Sahara. In:Karin Arts, Pedro Pinto Leite: *International Law and the Qestion of Western Sahara*, IPJET, Leiden, 2007. 275-297. o.

Jogszabályok, bírósági döntések

Charter of the United Nations (<https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf>
Letöltés ideje: 2016. november 27.).

Resolution adopted by the General Assembly 2625 (XXV). Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations (<http://www.un-documents.net/a25r2625.htm> Letöltés ideje: 2016. november 27.).

General Agreement on Tariffs and Trade. Magyarországon kihirdetve az 1998. évi IX. törvénnyel.

Western Sahara Advisory Oppinion of 16 October 1975, 101. o. (<http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3&p2=4&case=61&code=sa&p3=4> Letöltés ideje: 2016. november 22.).

T-512/12 - Front Polisario v Council; C-104/16 P - Council v Front Polisario and Commission.

Internetes források

Clarke, Joe Sandler – Purvis, Katherine: Leaked cables: Morocco lobbied UN to turn blind eye to Western Sahara in 'House of Cards' operation (<http://www.theguardian.com/global-development-professionals-network/2015/jun/17/leaked-cables-morocco-united-nations-western-sahara-house-of-cards> Letöltés ideje: 2016. november 27.).

Connet, David: Western Sahara: Africa's last colony takes struggle for self-determination to European courts (<http://www.independent.co.uk/news/world/africa/western-sahara-africas-last-colony-takes-struggle-for-self-determination-to-european-courts-a6830216.html> Letöltés ideje: 2016. november 23.).